

ЦЕРКВА І СУСПІЛЬСТВО В УКРАЇНІ:

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Церковно-релігійна ситуація в Україні є суттєво відмінною від тієї, що має місце наразі в більшості країн Центральної та Східної Європи. Вочевидь, це значною мірою зумовлено історичним поділом території країни між достатньо різними державними утвореннями з відмінними політичними, духовними і культурними традиціями, до складу яких ще століття тому вона входила. Тому сучасна релігійно-церковна ситуація визначається чинниками, більшість з яких породжені як регіональними культурно-історичними особливостями, так і труднощами перехідного періоду.

На думку частини вітчизняних релігієзнавців, саме у зверненні до культурно-історичної спадщини криються, зокрема, витoki православного розколу та православно-греко-католицького протистояння, внутрішньоцерковних і міжконфесійних негараздів. Накладаючись на регіонально відмінні історичні та культурні особливості, значною мірою поєднані з етнічною визначеністю населення регіонів, релігійний чинник, таким чином, несе в собі помітний конфліктний потенціал, що може суттєво впливати на стабільність суспільства. Соціологічні дослідження постійно фіксують наявність у масовій свідомості громадян різноспрямованих і навіть протилежних прагнень і позицій стосовно подальшого розвитку держави та суспільства. Серед політичної і наукової еліти немає однастайності з ряду питань, у тому числі, якою має бути українська нація — етнічною чи політичною, а з огляду на це, якою має бути українська держава — країною «титульної» нації чи то громадянського суспільства. Перманентні політичні кризи заважають виробленню на державному рівні чіткого бачення соціально-економічної перспективи та геополітичних пріоритетів України. У цій ситуації церкви та релігійні організації, у переважній більшості, розглядаються різними суспільними групами з політичних позицій. Досить часто саме політичну оцінку отримує історичне минуле церков та їх взаємовідносин. Таким чином, історичні

стереотипи та упередженість стають визначальними чинниками соціальної дійсності, зумовлюють відмінні політичні та геополітичні орієнтації різних соціальних верств суспільства. Належність до певної церкви стає виразником політичної ідентифікації особи і самої церковної спільноти.

Водночас, релігійна ситуація в державі характеризується станом та динамікою зростання інституційної мережі релігійних організацій. Порівняльний аналіз цих показників за окремими конфесіями дозволяє зробити прогностичні висновки щодо основних тенденцій подальшого розвитку релігійного середовища.

За даними Державного комітету України у справах національностей та релігій релігійна мережа станом на 01.09.2007 року представлена 55 віросповідними напрямками, в межах яких діють 33 063 релігійні організації, в тому числі 31 749 релігійних громад, 79 центрів та 238 управлінь, 406 монастирів, 326 місій, 80 братств, 185 духовних навчальних закладів, 12 775 недільних шкіл. Справами церкви опікується 29 423 священнослужителі. Зростає видання церковних друкованих засобів масової інформації. Нині їх кількість складає 380 одиниць. Для богослужінь релігійні організації використовують 21520 культових та пристосованих під молитовні потреби споруд.

Дослідження темпів зростання кількості церковно-релігійних інституцій свідчить про те, що, починаючи з 2000 року, розширення релігійної мережі набуло усталеного характеру і становить 4,1-4,7 % на рік. За підсумками 2006 року кількість релігійних організацій порівняно з попереднім роком зросла лише на 2,7 %, а релігійних громад — на 2,6 %.

Аналіз поширення релігійних конфесій, течій і напрямів, кількісних показників релігійних громад показує зменшення різниці їх чисельності в різних регіонах країни. Так, якщо на початок 1992 року в Західних областях діяло 7742 (59,7 % від загальної кількості громад) первинних осередків віруючих, то в 2000 році — 41,3 %, 2006 року — 35,4 % (або 11 236 громад). В цьому регіоні фактично вже створена інституційна мережа конфесійно-церковних організацій, достатня для задоволення релігійних потреб віруючих.

Другим за чисельністю релігійних організацій є центральний регіон, де кількість первинних осередків віруючих зросла на 4971 і становить 7190 громад, що в процентному відношенні дорівнює 22,6 % від загальної кількості релігійних громад.

Південний регіон характеризується найбільшим приростом релігійних громад, зокрема національних меншин. Якщо у 1991 році загальна кількість релігійних осередків складала тут 956 одиниць, то сьогодні — 5526, збільшення відбулося на 82,7 %.

Східний регіон відрізняється найменшими показниками кількісного приросту громад та їх чисельністю. Тут діють 2876 парафій, що складає лише 9,1 % від їх загальної кількості в країні.

Розподіл церковно-релігійних організацій за конфесійною ознакою свідчить про домінування в Україні православ'я, до якого входить 16 327 парафій — (51,4 % від загальної кількості релігійних осередків віруючих країни). Водночас посилюється тенденція до зменшення їх питомої ваги в загальній складовій, а приріст релігійних громад є нижчим загальнодержавного показника.

Найчисельніша (11 085 парафій) — Українська Православна Церква МП, мережа якої становить 67,9 % православних громад країни. Майже третина — 3394 громади (30,6 %) УПЦ МП розміщено в центральному регіоні, де найбільша їх кількість діє у Хмельницькій (878), Вінницькій (891), Київській (601) та Житомирській (564) областях.

Впродовж 2006 року кількість релігійних громад УПЦ МП збільшилася на 210 одиниць. Сьогодні ця церква має 167 монастирів, 37 братств, 17 духовних навчальних закладів, 8 місій та 4139 недільних шкіл.

Служителями культу церква забезпечена на 85,0 %.

Українська Православна Церква Київського Патріархату за кількістю релігійних організацій, що становлять її мережу (3882), посідає друге місце в країні після УПЦ МП. В структурі церкви діють патріархія, 31 єпархіальне управління, 43 монастирі, 26 місій, 8 братств, 16 духовних навчальних закладів та 1274 недільні школи. Діяльність церкви висвітлюють 35 періодичних релігійних видань.

Впродовж останніх років церква розширила мережу в усіх регіонах країни. Якщо на початку свого становлення 1993 року вона нараховувала в Західному регіоні 87,3 % парафій, то в січні 2007 року їх кількість склала тут 1712 або 44,1 %.

Так, 21,8 % парафій УПЦ КП має в центральному регіоні та 20,2 % в північному. В східному та південному регіонах діють лише 13,9 % від загальної кількості громад.

За період свого легального існування в Україні (з червня 1990 року) Українська Автокефальна Православна Церква суттєво поповнила складові своєї структури і нині має патріархію, 12 єпархіальних управлінь, 6 монастирів, 7 місій, 2 братства, 7 духовних навчальних закладів (275 слухачів), 301 недільну школу. Діяльність церкви висвітлюють 7 періодичних видань. 1155 громад обслуговує 671 священнослужитель. На сьогодні 822 парафії УАПЦ (71,2 %) діють у західних областях країни.

Інституційна мережа Української Греко-Католицької Церкви почала своє відновлення 1989 року, коли вперше після повоєнних часів були легалізовані 132 громади, в т.ч. у Львівській області — 125 та Закарпатській — 7. Сьогодні УГКЦ має митрополію, 3 екзархати (Києво-Вишгородський, Одесько-Кримський та Донецько-Харківський), 18 єпархіальних та чернечих управлінь, 3480 громад, 97 монастирів, 15 духовних навчальних закладів (1587 слухачів), 15

місій та 2 братства. Діяльність церкви висвітлюють 27 періодичних видань. Майже 95 % греко-католицьких громад знаходиться в західному регіоні України. Найбільша їх кількість у Львівській (1471), Тернопільській (757) та Івано-Франківській (639) областях. Якщо на початок 1992 року Церква мала свої осередки в половині областей країни та м. Києві, то на сьогодні громади УГКЦ діють вже у всіх областях.

Керівні органи Римсько-Католицької Церкви були відновлені в Україні 1991 року. За останні роки структури церкви набули усталеної форми, а динаміка кількісного розвитку сповільнилася. Так 2006 року РКЦ збільшила свою мережу лише на 11 одиниць. Нині РКЦ має митрополію, 14 дієцезіальних та чернечих управлінь, 890 громад, 88 монастирів (656 ченців), 39 місій, 3 братства, 8 духовних навчальних закладів (671 слухач), 551 недільну школу. Віруючих церкви обслуговують 527 священнослужителів, з них 267 — іноземці. Діяльність РКЦ висвітлюють 14 періодичних релігійних видань. Основна частина громад зосереджена у Вінницькій, Житомирській, Закарпатській, Львівській, Хмельницькій областях — 65,2 % їх загальної кількості. За період з 1989 року (було 114) кількість громад РКЦ збільшилась на 776 одиниць або 87,2 %.

Протестантизм в Україні налічує близько 10 тис. релігійних осередків, що складає майже 30 % від усієї релігійної мережі. Найбільш впливовим та чисельним протестантським згромадженням є Всеукраїнський Союз Об'єднань евангельських християн-баптистів. Структура ВСОЄХБ складає 2705 релігійних організацій: 26 діючих регіональних та обласних управлінських структур, 1 центр, 92 місії, 3 братства, 42 духовних навчальних заклади, в яких готується майже 9 тис. майбутніх пресвітерів, дияконів, регентів та інших служителів. 2541 громаду обслуговують 3160 священнослужителів, в т.ч. 13 іноземців. Основи віровчення викладаються у 1456 недільних школах. Внутрішнє та міжнародне життя церковної спільноти висвітлюється у 15 періодичних релігійних виданнях.

Друге місце (1588) займає Всеукраїнський Союз Церков християн віри евангельської — п'ятидесятників. До його складу входять — 1 центр, 27 обласних управлінь, 51 місія, 2 братства, 1491 громада віруючих. Богослужбові відправи проводять 2246 священнослужителів з них 12 іноземців. Понад 900 пресвітерів і дияконів проходять підготовку в 16 духовних навчальних закладах. При громадах діє 1011 недільних шкіл. Питання розвитку церкви, її релігійне життя висвітлюється у 27 періодичних виданнях.

Серед протестантських деномінацій досить впливовою залишається Українська Уніонна Конференція Церкви Адвентистів сьомого дня, яка має у своєму складі 1045 релігійних організацій: в т.ч. 1 центр, 9 регіональних управлінь, 2 місії, 3 духовні навчальні заклади, 1 братство та 1029 громад, в яких релігійні потреби віруючих за-

довольняють 1178 священнослужителів. Основи віровчення викладаються різним віковим групам в 749 недільних школах. Внутрішнє та міжнародне церковне життя висвітлюють 9 періодичних видань.

Після здобуття Україною незалежності та прийняття Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» отримали можливість розгорнути свою діяльність нові релігійні течії та напрями. Значну кількість громад має Новоапостольська церква — 58 осередків з центром у м. Києві та Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони) — 49. Кількість організацій Товариства Свідомості Крішни становить 43 одиниці, в тому числі 35 громад, 1 центр, 5 управлінь, 2 духовних навчальних заклади (210 слухачів), діяльність релігійної організації висвітлюють 2 періодичні видання. Як правило, громади новітніх релігійних утворень зосереджено в південному та східному регіонах країни.

Релігійні організації харизматичних церков функціонують в усіх областях країни. Найбільше їх діє в Донецькій області (понад 10 % від їхньої загальної кількості).

Більше тисячі релігійних організацій репрезентують етноконфесійні утворення. Найбільшу частину з них створено послідовниками ісламу — 499 організацій. Іудаїзм представлений 285 організаціями, Закарпатська (угорська) реформатська церква — 118, Німецька євангелічно-лютеранська церква — 40, Вірменська апостольська церква — 23. Функціонують також поодинокі етноконфесійні громади чехів, готів, корейців, шведів, а в Автономній Республіці Крим — караїмів та кримчаків, в Херсонській та Запорізькій областях — менонітів. Найбільша частка релігійних організацій національних меншин зосереджена в Автономній Республіці Крим.

Релігійні громади всіх церков, конфесій, напрямів і течій обслуговують 29 423 священнослужителі, при цьому рівень забезпеченості становить 98,4 %. Кількість душпастирів 2006 року зросла на 992 особи. Зокрема громадами УПЦ МП опікуються 9327 священнослужителів (85,0 %), УПЦ КП — 2867 (75,0%), УАПЦ — 671 (58,1%), УГКЦ — 2191 (63,3%), РКЦУ — 527 (59,7%), ВСО ЄХБ — 3160 (128,4%), ВСЦ ХВЕ — 2246 (160%), АСД — 1178 (119,4%).

Актуальною залишається проблема підготовки священницьких кадрів у Римсько-Католицькій Церкві, в якій 50,7 % священнослужителів — іноземці.

Станом на 01.09.2007 р. релігійні організації використовують 21 520 культових будівель.

Відповідно до звернень віруючих, 2006 року передано у власність (користування) релігійним організаціям 207 культових та пристосованих під молитовні цілі приміщень. За допомогою органів місцевої виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та залучення позабюджетних коштів впродовж 1992–2006 рр. збудовано 4900 культових споруд, з яких 244 (5,0 %) 2006 року. В стадії будівництва зна-

ходиться 2406 культових об'єктів. Водночас релігійні організації користуються 6462 орендованими та 1544 колишніми некультовими церковними будівлями, з яких 951 передано віруючим.

Допомога держави у забезпеченні релігійних організацій культовими спорудами не повною мірою знімає цю найгострішу проблему релігійного життя. Рівень забезпеченості релігійних організацій молитовними приміщеннями становить лише 68,9 %. Рівень забезпеченості культовими будівлями по конфесіях характеризується такими показниками: Закарпатська (угорська) реформатська церква – 88,1 %, УПЦ МП – 84,3%, РКЦУ – на 77,8%, УГКЦ – 76,1%, ВСЦ ХВС – 65,4%, УПЦ КП – 64,8%, УАПЦ – 61,3%, ВСО ЄХБ – 64,1%, іудейські організації – 49,9%, мусульмани – на 48,5 %. В почергове користування релігійним громадам передано 286 культових споруд [8.2-6].

Наведені дані дають підстави стверджувати, що на сьогодні утворено мережу релігійних організацій, достатню для задоволення релігійних потреб віруючих. Динаміка зростання інституційної мережі свідчить про вичерпність екстенсивного розвитку релігійного середовища. Випереджаючими темпами, порівняно з традиційними церквами, зростає кількість протестантських та неорелігійних організацій, водночас зберігається історично притаманне домінування православ'я.

Разом з тим, в релігійному середовищі й надалі залишаються об'єктивно існуючі чинники, здатні призвести до його розбалансування. Серед них кілька конфліктогенних вузлів, як внутрішньоконфесійного (православний розкол, дроблення релігійних спільнот традиційного протестантизму, внутрішні суперечності в іудаїзмі, ісламі), так і міжконфесійного плану (протиріччя між православ'ям і греко-католицизмом та римо-католицизмом, традиційними і новітніми релігійними утвореннями). Зазначена тенденція локалізованих протистоянь достатньо небезпечна, оскільки зовнішній привід, малозначуща, але актуалізована подія може одномоментно перерости у відкритий конфлікт [1, 122].

Впродовж тривалого часу не відбувається позитивних зрушень у подоланні внутрішньоправославного розколу в Україні. Оскільки суб'єкти внутрішньоправославного протистояння не висувають взаємоприйнятних ініціатив щодо врегулювання ситуації, їхні позиції в цьому питанні все більшою мірою розходяться, а сам конфлікт, набувши заполітизованих форм, може призвести до довготривалої консервації існуючих протиріч.

При цьому сторони мають різне бачення темпів і глибини перетворень, що їх бажано здійснити в українському православ'ї. Між ними відсутня єдність у питанні самого механізму надання канонічно-правового статусу Помісної церкви. Ведення переговорного процесу між Константинопольським і Московським Патріархатами, численні

консультації не призвели до практичних результатів щодо започаткування об'єднаного процесу.

Залишається складною ситуація в Українській Автокефальній Православній Церкві. Зокрема, реєстрація статуту Харківсько-Полтавської єпархії Української Автокефальної Православної Церкви (оновленої) 28 березня 2006 року ініціювало нову лінію протистояння в автокефальних парафіях. Поглиблення кризи в УАПЦ засвідчує і той факт, що у західному, центральному, південно-східному регіонах фіксувалися намагання легалізації парафій в юрисдикційному підпорядкуванні Автономної Української православної церкви в Америці. Релігійна мережа зазначеного утворення формувалася за рахунок зміни парафіями організаційного підпорядкування громад УАПЦ, проте юридичного оформлення цієї реорганізації не відбулося. Рішенням колегії Державного департаменту у справах релігій (28.03.06) було відмовлено в реєстрації статуту Української архієпархії (митрополії) АУПЦ в Америці на підставі ст. 15 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», як такого, що суперечить ст. 7, 12 цього закону [8, 8].

Водночас актуальною проблемою УПЦ МП й надалі залишається питання відновлення в Чернівецькій області «митрополії Буковини» з її довоєнним статусом, яке ініціюється Румунським Патріархатом. Ставиться питання про призначення вікарного румуномовного єпископа, якому були б підпорядковані всі 106 румуномовних парафій та 5 монастирів, що дислокуються переважно в місцях компактного проживання румунської національної меншини: в Глибоцькому, Герцаївському, Новоселицькому, Сторожинецькому районах, що безпосередньо межують з Румунією [8, 10].

З огляду на це, вектор зовнішньої політики УПЦ скерований на встановлення тісних контактів з Повнотою православ'я щодо утвердження та збереження цілісності своєї канонічної території.

Системно конфронтаційними залишаються православно-католицькі відносини, що виступають складниками одного з двох (нарівні із протистоянням у православ'ї) конфліктогенних та формотворчих явищ. Ареал безпосереднього протистояння православних і католицьких церков у межах двох регіонів – Галичини і Закарпаття сьогодні актуальний і для інших областей держави. В першу чергу, тих, що межують із західним європейським регіоном і де традиційно існували католицькі церковні організації (Чернівецька, Волинська області), і тих, де структури РКЦ і УГКЦ утвердилися нещодавно (Донецька, Миколаївська, Запорізька, Київська, Вінницька, Житомирська, Хмельницька області).

Українською Греко-Католицькою Церквою завершено створення цілісної системи екзархатів для керівництва новими парафіями, що актуалізувало питання запровадження греко-католицького патріархату в Україні. Перемовини голови Папської ради

сприянню християнській єдності кардинала Вальтера Каспера із Предстоятелем Руської Православної Церкви Алексієм II з цього питання виявилися безрезультатними [1, 122].

Перенесення греко-католицької кафедри із Львова до Києва стало суттєвим викликом для усталених позицій православних у центральному і південно-східному регіонах держави. Так, у зверненні Предстоятеля Української Православної Церкви МП митрополита Володимира (Сабодана) до Папи Римського Бенедикта XVI зазначено, що «УГКЦ приводить у дію рішення, яке менше за все продиктоване церковною доцільністю» і «не буде сприяти налагодженню міжцерковних відносин» [2, 193]. Солідаризується із цією позицією і Московський Патріархат, священноначалля якого попередило Апостольську столицю, що наслідки створення патріархату УГКЦ «виявляться катастрофічними для православно-католицьких відносин».

Аналіз сучасного стану і тенденцій розвитку чотирьох найчисельніших деномінацій протестантизму — баптизму, адвентизму, п'ятидесятництва, а також Свідків Єгови дозволяє зробити такі узагальнення.

Традиційні течії пізнього протестантизму послуговуються у своїй діяльності ефективними засобами, методами і формами евангелізаційної, місіонерсько-просвітницької, інформаційної, освітньої, кадрової роботи, завдяки яким церквам загалом і їх громадам вдається успішно розвиватися.

Водночас у кожній з названих деномінацій мають місце проблеми інституалізаційного становлення і якісних доктринальних змін, що призводять до виникнення протиріч між суто українськими й американо-європейськими протестантськими моделями облаштування конфесійного життя, традиційним і новаційним (західним) теологічним мисленням, яке активно формується у протестантських церквах. Суттєвий приплив віруючих до протестантських громад впродовж тривалого часу відбувався за рахунок масових форм евангелізації. Останнім часом прослідковується тенденція на індивідуальну евангелізацію із залученням до неї рядових віруючих. Одним із проявів такої роботи є програма «Від серця до серця», до якої залучено майже 5 тисяч евангельських християн-баптистів. Свідки Єгови зосереджують увагу на таких індивідуальних формах евангелізації щодо «зацікавлених», як «повторні відвідування» та запровадження «домашніх біблійних студій». Серед нових ефективних форм індивідуальної роботи, як вважають керівники майже всіх протестантських церков, має бути евангелізаційна робота серед дітей, що знаходяться поза церквою [9, 127].

Релігійна сім'я, як і раніше, залишається основним каналом поповнення протестантських громад. Так, у церквах евангельських християн-баптистів діє понад півтори тисячі недільних шкіл, в яких

майже 5 тис. вчителів-євангелістів навчають понад 50 тис. дітей. Іншою формою євангелізаційної роботи з молоддю стала програма АВАНА, яка є адаптацією скаутської програми для ознайомлення дітей, а через них — і їх батьків із баптистським віровченням. За цією програмою працює сьогодні 235 клубів АВАНА, які відвідують близько 10 тис. підлітків.

Процес динамічного зростання й організаційного будівництва протестантських церков відбувається сьогодні в умовах внутрішніх криз, притаманних усім течіям пізнього протестантизму. Виникнення значної кількості місіонерських організацій гостро поставило питання про місце місії у структурі протестантської церкви. Оскільки новоутворені церкви, як правило, використовують нові, не властиві традиційному протестантизму форми богослужінь, то це викликає звинувачення з боку традиційних церков у «відступництві» від євангельсько-християнських принципів, у «харизматії». Поширення модерністських поглядів у протестантському середовищі розцінюється традиціоналістами як негативний наслідок діяльності закордонних місіонерів. Це стосується практики «пастирського служіння», «груп прославлення» та інших інновацій, що по суті розділяють віруючих на клір і рядову масу, суворо ритуалізують богослужіння, що фактично суперечить протестантському принципу «всезагального священства» [9, 128].

Основний масив новітніх релігійних рухів, що діють в державі, репрезентують харизматичні церкви, Церква Христа, Новоапостольська Церква, Церква Живого Бога, Товариство Свідомості Крішні, РУН Віра, Церква Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони). Поодинокими утвореннями репрезентований орієнталістський напрям (за винятком Товариства Свідомості Крішні), до якого належать громади послідовників Сат'я Саї Баби, Шрі Чінмоя, громади місії Чайтан'ї, тантристів, вайшнавів, Гух'ясамаджа, Віри Світла, рух Дхарма Кальки тощо. Основний масив неорухів дислокований в південно-східному регіоні країни (57,2 %), в центральному регіоні їхня частка складає 32 %, в західному — 10,7 % [8, 11].

З інтенсифікацією релігійного життя нововведення, які привносять неорелігії в духовний простір, ініціюють поляризацію громадської думки. З одного боку, організації типу «Порятунок» активно борються, як вони проголошують, з «псевдо культурами», «деструктивними новоутвореннями», з іншого — такі об'єднання, як асоціація «Відкритий світ», активно співпрацюють з нетрадиційними рухами. Змінюється і ставлення традиційних церков до неорелігій, перші — почали займати більш жорстку позицію щодо нетрадиційної релігійності.

Репрезентація духовних, культурно-освітніх і специфічних релігійних потреб національних меншин характерна для всіх традиційних віросповідань, а також окремих новітніх релігійних рухів,

що діють в державі. Суттєво розширилася географія етноконфесійних спільнот. Зокрема, іудейські громади поширюють свою діяльність в усіх областях держави, Німецька євангелічно-лютеранська церква в 17, Вірменська апостольська церква в 11 областях. Певні етнорелігійні згуродження локалізовані в місцях компактного проживання відповідної національної меншини. Це — Закарпатська (угорська) реформатська церква (Закарпатська обл.), Шведська євангелічно-лютеранська церква (Херсонська обл.), караїми (АР Крим, Дніпропетровська, Харківська обл. та м. Київ). Діють також етноконфесійні громади корейців (Корейська баптистська церква в м. Київ) та чехів (Чеська євангельська церква в Миколаївській та Одеській обл.).

Найбільше громад, створених на етноконфесійному ґрунті, належить мусульманам України. Мусульманські релігійні інституції активно розвивають мережу духовно-освітніх закладів, особливу увагу в яких приділяють вивченню Корану, студіюванню ісламських дисциплін, історії ісламу, вивченню арабської мови, формуванню відповідних норм поведінки. Відкритий у м. Сімферополі Центр підготовки хафізів (декламаторів Корану) є п'ятим навчальним закладом такого типу у світі.

Водночас між ісламськими духовними центрами, яких нині в Україні чотири, немає повного взаємного порозуміння. Керівництво Духовного управління мусульман Криму, Незалежних релігійних організацій мусульман, Духовного управління мусульман України та Незалежного духовного центру мусульман України часто мають різні погляди на питання міжнародних контактів своїх організацій, проблеми ваххабізму та ісламського фундаменталізму, які вочевидь актуалізуються в мусульманському середовищі.

Сталою залишається мережа іудейських релігійних організацій, яку репрезентують такі центри — Об'єднання іудейських релігійних організацій України, Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних громад, Релігійне об'єднання громад прогресивного іудаїзму, Об'єднання хасидів Хаббад Любавич.

Відчутна частка громад найчисельнішого Об'єднання хасидів Хаббад Любавич утворилася внаслідок поділу вже існуючих осередків. Домінуючим в середовищі хасидизму й надалі залишається ортодоксальне крило. Відносно краще матеріальне, фінансове, кадрове забезпечення у порівнянні з опозиційними течіями дозволяє й надалі розраховувати ортодоксальним осередкам на употужнення власної структури.

Найбільшим його відгалуженням є Любавич — ХаБаД, керівний центр якого знаходиться у США (Нью-Йорк, Бруклін) та Брацлавський хасидизм (координується американською Всесвітньою радою Брацлавських хасидів).

Є підстави вважати, що в Україні хасидський рух знаходиться

на стадії організаційного становлення, ініціюється згаданими міжнародними хасидськими центрами. Нині об'єднання хасидів, як автономні, діють в Києві, Харкові та Умані. Чимало прихильників цієї течії знаходиться в місцях компактного або дисперсного проживання євреїв. У Чернівцях функціонує міжнародний Любавичський хасидський центр. Існують також послідовники династії цадиків (керівників хасидських громад) — Сквирських, Садгірських, Меджибіжських, Чортківських, Чорнобильських, Таращанських тощо.

Громади прогресивного та ліберального іудаїзму, хоча й розширюють свою конфігурацію, загалом не відзначаються стабільністю розвитку. В силу певних причин і, насамперед, через наявність внутрішніх протиріч, почастишали випадки їх саморозпаду [7, 53].

Водночас аналіз діяльності цих релігійних утворень засвідчує, що в головному вони дотримуються вимог чинного законодавства, успішно вирішують матеріальні проблеми, все більше утверджуються у суспільно-політичному житті країни.

Богословсько-теологічною домінантою християнських церков визначено бачення ролі релігії у контексті політичних трансформацій українського суспільства. Ставлення до цієї проблеми УПЦ МП ґрунтується на засадничих принципах «Основ соціальної концепції Української Православної Церкви». УПЦ Київського Патріархату та УАПЦ чітко сформульованої позиції у форматі соборно прийнятого рішення чи соціальної доктрини стосовно цього питання не має.

Керівництво УПЦ МП вважає участь церкви і її священнослужителів у політичній діяльності можливою й допустимою. Можливість участі священнослужителів в «окремих заходах політичних організацій, а також церковне співробітництво з політичними партіями» вважається корисним для церкви [6, 104].

Кардинально вирізняється ставлення до політичної діяльності традиційних протестантських церков. Вони вважають, що сама церква, як сакральна установа, не повинна брати участь в політичному житті, оскільки вона не може дозволити собі бути обтяженою «духом партійності, що роз'єднує суспільство».

Парламентські вибори в Україні (березень 2006 року) засвідчили наявність у релігійно-церковному і політичному житті кількох очевидних тенденцій. Одна з них — посилена конфесійна орієнтація низки партій і рухів, які брали участь у виборчому процесі. З огляду на це, з'явилися політичні партії з релігійно орієнтованими програмами, що були розраховані на підтримку тих або інших церков, конфесій і груп віруючих. Так, на основі релігійної аксіології діяли політичні партії досить широкого спектру (Республіканська Християнська партія, Партія мусульман України, Християнсько-ліберальна партія України, Українська політична партія «Християнський рух», партія «Християнсько-Народний Союз» та інші). Не менш активними були депутатські об'єднання та блоки (зокрема,

об'єднання «За єдину Помісну церкву», об'єднання «На захист Канонічного Українського православ'я», виборчий блок Християнсько-демократичного союзу «Вперед, Україно»), що тимчасово об'єднували партії та організації християнського спрямування, розраховані на підтримку свого політичного руху не лише з боку одновірців чи їх груп, але й цілих релігійних організацій [5, 70]. Друга тенденція – набуття релігійними організаціями помітної політичної спрямованості. Те, що стають відомими лише окремі факти участі представників церков та релігійних організацій у політичних акціях, що суперечить законодавству, не свідчить про випадковий характер таких проявів політизації в релігійному середовищі.

Політизація релігійних інституцій сьогодні є об'єктивною реальністю. В умовах суспільно-політичної нестабільності цей деструктивний процес доповнений і посилений світоглядною, релігійно-церковною та регіонально-релігійною диференціацією суспільних настроїв, веде до подальшої поляризації українського суспільства.

Не заперечуючи важливості участі церкви в політичному житті країни з цілого ряду суспільно значущих проблем, є підстави стверджувати, що політизація церкви, як і привнесення релігійного фактору в політику замість очікуваного сприяння розвитку обох інститутів, на практиці призводять до ускладнення, додаткової конфронтаційності в суспільстві.

Католицька, православна, протестантські церкви оприлюднили свої соціальні вчення або систематизовані доктрини, в яких розглядаються питання можливої Європейської інтеграції України. Так, Римсько-Католицька Церква послідовно виступає за розширення Європейського Союзу на Схід, доводячи, що географічні кордони Європи збігаються з ареалом традиційного поширення християнства. Така позиція пов'язана як з місіонерською стратегією просування на Схід, так і з намаганнями збереження в Європейському Союзі християнської домінанти [4, 435].

Участь інших українських церков в обговоренні проблем об'єднаної Європи досить обмежена. Якщо священноначалля Української Греко-Католицької Церкви висловлює готовність включитися в загальноєвропейський дискурс стосовно духовних основ європейської інтеграції, то питання євроінтеграції не виступають предметом богословського осмислення православних церков. Участь УПЦ КП і УАПЦ у міжхристиянських дискусіях неможлива не лише через невизнання їх іншими Помісними Православними Церквами, але й Римсько-Католицькою Церквою та найвпливовішими екуменічними організаціями, зокрема, Всесвітньою Радою Церков.

Основні зусилля Української Православної Церкви МП нині скеровані на утвердження свого статусу як єдиної канонічної православної церкви в державі. Неучасть УПЦ МП в обговоренні проблем євроінтеграції обумовлена відсутністю її власних структур на тери-

торії Євросоюзу. Назагал, позиція УПЦ МП стосовно Європейського союзу тотожна позиції РПЦ: вона не сприймає католицької концепції «об'єднаної від Атлантики до Уралу християнської Європи» [2, 195].

Протестантські церкви пріоритетні напрями своєї діяльності вбачають у розвитку громадянського суспільства, виступають за політичний і світоглядний плюралізм, рівність громадян в їх конфесійних волевиявленнях. Враховуючи складнощі і протиріччя, які мають місце у сучасному українському суспільстві, протестанти акцентують увагу на необхідності духовного, культурного і політично-го діалогу, пропагують європейські ліберальні цінності.

Релігійні організації як носії авторитетних для значної частини віруючих громадян конкретних віровчень, національних ідей, власних позицій у трактуванні національної і церковної історії, міждержавних та міжцерковних відносин користуються стабільно високим рейтингом довіри громадян. Через це вони прямо чи опосередковано використовуються певними політичними структурами, зарубіжними духовними центрами для ретрансляції власної політики в українську духовну сферу. Як наслідок, релігійні інституції починають включатися рядом політичних сил і політтехнологів у дискусійний ряд за підставою здатності виступати засобом «консолідації нації», ставленням до «національної ідеї» або ж реалізації можливих «федералістських» та «сепаратистських» настроїв тощо [5, 70].

Слід констатувати, що в перехідний період суспільного розвитку, характерний для сучасної України, в умовах становлення демократії, політичного і світоглядного плюралізму, радикалізуються певні релігійно-церковні, етноцерковні, релігійно-територіальні інтереси, що набувають протестних форм і можуть становити загрозу національній безпеці країни.

Забезпечення церкви повноцінного правового і соціального статусу, створення для неї сприятливих умов діяльності ставить на порядок денний визначення пріоритетів держави в галузі релігійно-церковного життя. Більше того, у відносинах між державою і церквою, а також у взаєминах між конфесіями виникає чимало проблем, що вимагають законодавчого врегулювання. Це, з одного боку, зумовлює необхідність ініціювати зміни в чинному законодавстві щодо релігії та церкви, які якомога повніше враховували реалії сьогодення, а з другого — потребує тривалої стратегії подальшого розвитку державно-церковних відносин в Україні.

Якщо говорити про засади цієї стратегії, то вони базуються на відповідних Конституційних положеннях і визнаних Україною нормах міжнародного права. Українська держава дотримується таких основоположних принципів у галузі свободи совісті, які є атрибутами демократичного суспільства:

— церква відокремлена від держави, а школа — від церкви, жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова;

— кожна людина має право на свободу світогляду й віросповідання, вільного вибору ставлення до релігії;

— кожна людина має право сповідувати будь-яку релігію й прийнятний для неї спосіб, безперешкодно вести релігійну діяльність;

— держава не втручається в законну діяльність релігійних організацій, всебічно сприяючи їм;

— церква стоїть поза політикою, священнослужителі та віруючі беруть участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами;

— усі конфесії та віруючі в Україні рівні перед законом і мають право на однаковий захист законом;

— право на свободу віросповідання, діяльності релігійних організацій підлягає лише таким обмеженням, які, відповідно до Конституції України та норм міжнародного права, є необхідними в демократичному суспільстві й встановлені законом.

При цьому принципово важливо, щоб держава чітко окреслила свої зобов'язання перед церквою, коло тих повноважень, які є сферою її компетенції, що зробить її політику щодо церкви прозорою, відкритою для суспільного загалу. Зокрема, йдеться про те, що держава:

— визначає основні пріоритети своєї політики щодо церкви;

— сприяє розвитку релігійної самобутності української нації, всіх корінних народів і національних меншин України, що є однією з передумов становлення у країні громадянського суспільства;

— поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству України, забезпечує повноцінний правовий і соціальний статус церкви, сприятливі умови для її діяльності, захищає права і свободи віруючих та їх релігійних організацій;

— сприяє встановленню відносин взаємної релігійної та світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують жодної релігії, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями.

Принципова новація сучасної української моделі державно-церковних відносин полягає в тому, що держава і церква визначаються як рівноправні суб'єкти цих відносин, кожен з яких діє у сфері своєї компетенції, взаємно підтримуючи один одного. При цьому релігійні організації діють у правовому полі держави, яка не втручається у справи церкви, забезпечуючи свободу релігії, свободу церкви.

Якщо загально окреслити основні пріоритети державної політики щодо релігії та церкви, то ними є:

— забезпечення конституційного положення про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, рівноправності всіх офіційно діючих в Україні релігій та права громадян на свободу совісті. Такі

чіткі правові принципи і процедури дають змогу створити надійні механізми захисту прав віруючих, законних інтересів релігійних організацій, уникнути конфліктних ситуацій на релігійному ґрунті. При цьому вдосконалення законодавчої та іншої нормативної бази слід здійснювати передовсім шляхом відпрацювання юридичних механізмів розв'язання питань, що виникають у відносинах між державними й релігійними структурами, а також між різними релігійними організаціями;

— сприяння релігійним організаціям у виконанні їх статутних завдань, участі церков у служінні, що має неабияке соціальне значення. Йдеться, зокрема, про зміцнення моральних підвалин суспільства, розвиток милосердницької, добродійної діяльності тощо;

— подолання дестабілізуючих впливів церкви на суспільство, деполітизація релігійного середовища. Йдеться в тому числі й про те, щоб мінімізувати спроби партій, рухів та інших політичних формувань використовувати релігійно-інституційні структури під час виборчих кампаній тощо.

Зрозуміло, деполітизація релігійного життя не означає, що держава не зацікавлена у притаманних церкві функціях моральної опозиції, критики окремих аспектів соціальної політики державних органів. Реалізація цих функцій релігійними організаціями, особливо за умов транзитного стану суспільства, спонукає державу до корекції політичного курсу, певною мірою мінімізує негативні соціальні й соціально-психологічні наслідки економічних реформ, а тому відповідає інтересам країни.

Нарешті, об'єктом державної політики щодо релігії та церкви має стати сприяння розвитку релігійної самобутності корінних народів та національних меншин, їх відносин з одновірцями за кордоном. Державна політика стосовно цих організацій має спрямовуватись на розвиток їх власної релігійно-інституційної інфраструктури; мінімізацію вирішальної залежності від закордонних центрів, а також недопущення перетворення конфесійного чинника на знаряддя етнічного й територіального сепаратизму; залучення згаданих релігійних організацій у процес покращення відносин України з їх етнічними батьківщинами й створення сприятливих умов для розвитку української діаспори в цих країнах.

Зростаюча відкритість суспільства, імплементація Україною міжнародних правових норм, спроможність авторитетних європейських та світових організацій аналізувати дотримання державою законодавства щодо прав людини та діяльності релігійних організацій вимагають виважених рішень у галузі державно-конфесійних відносин, подальшого вдосконалення законодавчої бази у царині свободи совісті, відпрацювання ефективного механізму розв'язання актуальних питань міжконфесійних взаємовідносин.

Використані джерела

1. Бойко М, Кирюшко М. Поліконфесійність нації і національна культура // Культурне відродження України. — Л., 2003.
2. Гуманітарна політика Української держави в новітній період Монографія. — К., 2006.
3. Здіорук С. Українські суспільно-релігійні відносини в умовах трансформації і глобалізації // Релігійна свобода: функціонування релігії в умовах її буття. Науковий щорічник. № 8. — К., 2004.
4. Здіорук С. Суспільно-релігійні відносини і виклики України ХХІ ст. — К., 2005.
5. Климов В. Церква і політика в Україні: проблеми взаємозв'язку й загроза політизації // Релігійна свобода. Науковий щорічник. №10. — К., 2006.
6. Ляшенко В. Історія і сучасність екуменічного руху. — Х., 2006.
7. Матвеев М. Іудаїзм в контексті спільного життя в Україні // Релігійна панорама. — К., 2006.
8. Про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-церковних відносин в Україні // Інформаційний звіт Державного департаменту у справах релігій. — К., 2006.
9. Решетніков Ю. Євангельські віруючі та політика // Релігійна свобода. Науковий щорічник. №10. — К., 2006.